

Szent Márton és Benedek nyomában
Tanulmányok Koszta László emlékére

Fontes et Libri
3.

**SZENT MÁRTON ÉS
BENEDEK NYOMÁBAN
TANULMÁNYOK KOSZTA
LÁSZLÓ EMLÉKÉRE**

Szerkesztette:

Fedeles Tamás – Hunyadi Zsolt

SZEGED–DEBRECEN
2019

Fontes et Libri

Sorozatszerkesztő:

Papp Sándor

Az FIKP „Magyarország a középkori Európában” és a Szegedi Tudományegyetem Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszékének kiadványa

A tanulmányokat lektorálták: Fedeles Tamás, Hunyadi Zsolt, Kiss Gergely,
Polgár Szabolcs, Ribi András, Sudár Balázs, Thoroczkay Gábor

Technikai szerkesztő: Ferwagner Péter Ákos

A borítót tervezte: Koszta Ildikó

**DEBRECENI
EGYETEM**

ISSN 2676-8666

ISBN 978-963-306-709-3

© 2019, FIKP „Magyarország a középkori Európában” kutatócsoport

© Szerzők

A mű szerzői jogilag védett. Minden jog, így különösen a sokszorosítás, terjesztés és fordítás joga fenntartva. A mű a kiadó írásbeli hozzájárulása nélkül részeiben sem reprodukálható, elektronikus rendszerek felhasználásával nem dolgozható fel, azokban nem tárolható, azokkal nem sokszorosítható és nem terjeszthető.

Printed in Hungary

Nyomta a Kapitális Kft., Debrecen

Felelős vezető: Kapusi József

Tartalomjegyzék

Előszó	7
PERSONALIA	9
<i>Papp Sándor</i> : Búcsú – az utolsó hónapok Koszta Lacival	11
<i>Fedeleš Tamás</i> : Az „öt egyház” vonzásában: Koszta László Pécs középkori (egyház)történetére vonatkozó kutatásai	16
<i>Galamb György</i> : Media Aetas	23
<i>Hunyadi Zsolt</i> : Koszta László hiteleshelyi kutatásai	29
<i>Petrovics István</i> : Bártfától Pécsig: Koszta László várostörténeti kutatásai	35
TANULMÁNYOK	39
<i>Bagi Zoltán Péter</i> : François de Bassompierre a magyarországi hadszíntéren 1603-ban	43
<i>Barabás Gábor</i> : Egyed pápai káplán. Delegált bíró legátusi szerepben?	57
<i>Bélfenyéri Tamás</i> : Várad egyházi társadalma Károly Róbert korában a pápai tizedszedők számadásai tükrében	77
<i>Berend Nóra</i> : Koppány és a szent jobb: Szent István-legendák nemzetközi keretben	98
<i>C. Tóth Norbert</i> : Préposti méltóság: pásztorbot a „zsebben”? (Kikből lettek egyháznagyok a Zsigmond-korban?)	113
<i>Cevins, Marie-Madeleine de</i> : Gazdaság és kereszténység a középkori Magyarországon. A koldulórendi konfraternitások tanulságai	129
<i>Eroštyák Zoltán</i> : A Habsburg gazdaságpolitika szerepe Orosháza születésében ..	138
<i>Fedeleš Tamás</i> : Magyar szentelendők a Római Kúriában a késő középkorban	152
<i>Ferkov Jakab</i> : Halászati perek a pécsi püspökség mohácsi birtokain	167
<i>Galamb György</i> : Obszerváns ferencesek és a boszniai eretnekek elleni értekezések a 15. században	175
<i>Gálffy László</i> : Szent Márton és a korai Anjou	197
<i>Halmágyi Miklós</i> : Sírás és nevetés a korai magyar vonatkozású elbeszélő forrásokban	210
<i>Hunyadi Zsolt</i> : Johannita pecséthasználat a 13–14. században és európai kontextusa	225
<i>Karbić, Damir</i> : Common cult and religious elements in the history of a noble kindred. The case study of the Šubići of Bribir	243
<i>Kiss Gergely</i> : Báncsa nb. István prenestei püspök-bíboros mint <i>protector ordinis</i> ..	266

<i>Kordé Zoltán</i> : A székely ispáni méltóság Lack és utódai korában	279
<i>Kovács Mihai</i> : „Ut Dei ecclesia in suo statu tuta permaneat et in suis bonis sit tranquilla.” Monoszló nb. Péter erdélyi püspök birtokszervezői és egyházkormányzati tevékenysége	294
<i>Kőfalvi Tamás</i> : A pécsváradi hiteleshely privilégiális oklevelei	310
<i>Miljan, Sanja – Miljan Suzana</i> : Notes on the education of the Franciscans of Zadar in the fourteenth century	327
<i>Papp Sándor</i> : A Képes Krónika, Thuróczy János krónikája és a Tárih-i Üngürüş kapcsolata. Volt-e „török fogságban” a Képes Krónika?	342
<i>Petrovics István</i> : A középkori Temesvár egyházi viszonyai	358
<i>Pintér-Nagy Katalin</i> : Megjegyzések a 4–6. századi délorosz steppe nomád népeinek ostromtechnikájához	373
<i>Pósán László</i> : Szerzetesrendek a középkori Poroszországban	386
<i>Révész Éva</i> : Az ezredforduló keleti keresztény püspöksége	408
<i>Sebők Ferenc</i> : Adalékok I. (Nagy) Lajos király 1349. évi itineráriumához	417
<i>Sroka, Stanisław</i> : Magyar professzorok a krakkói Jagelló Egyetem „Artes Liberales” karán 1487–1526 között	431
<i>Szabó Pál</i> : „maradjon meg a görögök hitén”. A Hunyadi fiúk házassági terve, avagy az egyházi unió a gyakorlatban?	442
<i>Szende László</i> : Piast Erzsébet és az óbudai klarisszák	456
<i>Szőcs Tibor</i> : Kirendelt alországbírók. Adatok I. Károly kúriai bíraskodásához	480
<i>Teiszler Éva</i> : Luxemburgi Margit magyar királynévá koronázásának körülményei	499
<i>Thoroczkay Gábor</i> : A magyar Aachen első évszázada: a székesfehérvári prépostság története az Árpád-korban	522
<i>Tóth Sándor László</i> : Püspökök és püspökségek 1046-ban. A Vata-féle pogánylázadás tanúsága	540
<i>Vajda Tamás</i> : Középkori bencés szerzeteseink és a vízimalmok – a garamszentbenedeki apátság példája	559
<i>Vida Beáta</i> : A szépeességi karthauziak a 15. és a 16. században	582
<i>Z. Karvalics László</i> : <i>Contrarotulare</i> – egy fordultatos szótörténet üzenete a jelentések titokzatos természetéről	598

ELŐSZÓ

Immár több mint négy éve nincs közöttünk Koszta László, a magyar középkori egyháztörténeti kutatások nemzetközileg elismert professzora. Személyisége, munkássága, szakmai eredményei révén széleskörű kapcsolatrendszer alakított ki az évek során, pályatársak, közeli és távoli kollégák, tanítványok, valamint a barátok közül sokan vettek részt az emlékére megrendezett két konferencián. Az események időpontja Koszta professzor egy-egy kedves kutatási területéhez igazodott: az első megemlékezésre Szent Márton (2015), míg a nagyobb szabású nemzetközi tanácskozássra Szent Benedek (2016) ünnepén került sor Szegeden. Jelen gyűjteményes kötet a két emlékülésen elhangzott előadások tanulmányra érlelt, lektorált változatát tartalmazza. Az itt olvasható 40 dolgozat közül a *Personalia* részben közölt öt írás kifejezetten Laci kutatásait tekinti át személyes hangvétellű visszaemlékezésekkel, történetekkel. A kötetben közölt tanulmányok – amelyek kéziratait a szerzők 2016 őszén zárták le – tematikájukban nagyon széles spektrumot fednek le. Túlnyomórészt – Koszta Laci érdeklődéséhez igazodva – egyháztörténeti kérdéseket (pl. krisztianizáció, egyházi társadalom, szerzetesrendek) tárgyalnak, de találunk gazdaság-, jog-, intézmény- és kormányzattörténeti feldolgozásokat is. A szerzők között vannak anyaországbeliek és határon túliak egyaránt; a magyar szakemberek mellett horvát, lengyel, francia kollégák is tisztelegtek Laci munkássága előtt. Laci szakmai tekintélyének, közvetlen személyiségének lenyomata e kötet, hiszen a történészképzést végző jelentős hazai tudományegyetemek szinte mindegyike (DE, ELTE, KGRE, PTE, SZTE) képviselteti magát egy vagy több szerzővel.

A legméltóbb emlékezés természetesen a tudomány művelésének ösvényein teljesíthető ki. Elvinni magunkkal és tanítványainknak továbbadni mindazt, amit tőle kaptunk, tanultunk akár személyesen, akár publikációi révén. Laci fájdalomosan fiatalon ment el, és nagyon sok tervet, munkát hagyott maga után bevégezetlenül a középkori magyar egyház történetéről. Eredményeit felhasználva, tovább finomítva az általa megrajzolt képet, újra meg újra megidézzük őt: talán éppen ez az öröklét.

2019. Szent Márton ünnepén

a Szerkesztők

KIRENDALT ALORSZÁGBÍRÓK ADATOK I. KÁROLY KÚRIAI BÍRÁSKODÁSÁHOZ*

Egy különleges, sőt, a maga nemében egyedülálló oklevelet őrzött meg számunkra a herceg Festetics család keszthelyi levéltára.¹ A jelenleg már Budapesten található diploma kiadási évet nem tartalmaz, csak annyit közöl, hogy *in Zemlynio* kelt, május 7-én.² A kissé zavaros latinsággal megfogalmazott kiadvány az *intituláció*jával hívja fel magára a figyelmet, amely a következőképpen kezdődik: „Mi János, Zoltán és Mihály *comesek*, a király úr akkor kirendelt alországbírái” (*Nos Johannes, Zoltanus ac Michael comites, viceiudices curie domini regis tunc deputati*).³ Az ott olvasható *viceiudex curie domini regis* a középkori magyar intézménytörténetben az alországbírók bevett latin elnevezésének számított a 13. század közepétől kezdve egészen a 14. század első két évtizedéig.⁴ Az 1320-as évektől a terminológia

* A szerző az MTA–HIM–SZTE–MOL Magyar Medievisztikai Kutatócsoport tudományos munkatársa. Itt szeretném megköszönni Somogyi Szilviának a kéziratához fűzött megjegyzéseit, észrevételeit.

¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 93 905.

² *Datum in Zemlynio, in septimo die termini supradicti – ti. in octavis beati Georgii martiris* (máj. 1.), amelynek a hetednapja május 7. DL 93 905. A továbbiakban nem hivatkozom külön a jelzetre a szöveg idézésekor.

³ Rögtön idekíváncozik két paleográfiai megjegyzés. Egyrészt a harmadik név Mihály helyett Máté is lehet, mert a *scriptor* csak az „Mc” vagy „Mt” betűket írta le, egy rövidítésjellel megtoldva. A név mégis nagyobb eséllyel oldható fel Mihályként. Másrészt a „*domini regis*” akár „*domine regine*” formában is olvasható, mivel az első szó utolsó betűje „i” helyett „e”-nek is értelmezhető (leírva „*dne/i reg*”, a szavak felett rövidítésjelekkel, így ez az egyetlen betű dönti el a kérdést). Hogy itt a királyról van szó, mutatja egyrészt, hogy egy sorral lejjebb már „*eiusdem domini regis*” („ugyanezen király”) formában utaltak vissza az első sor titulusára, másrészt egyértelművé teszi a szöveg alább következő tartalmi elemzése is.

⁴ Az egyes Árpád-kori alországbírókra alkalmazott latin terminológiát lábjegyzetben közli: *Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája 1000–1301.* (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 11.) Budapest 2011. 30–36.; az Anjou-koriakra l. pl. 1302. jún. 23.: Anjoukori Okmánytár. Szerk.: Nagy Imre, Tasnádi Nagy Gyula I–VII. Budapest 1878–1920. (a továbbiakban: AO) I. 33.; 1304: Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera Georgii, Fejér. I–XI. Budae 1829–1844. (a továbbiakban: Fejér CD) VIII/1. 181. (az oklevél keletjével kapcsolatban l. itt, a 32–33. sz. jegyzetet.); 1313. okt. 21.: Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I–II. Ad edendum praeparavit Vincent Sedlák. Bratislavae 1980–1987. (a továbbiakban: RDES) I. 485.; 1319. jún. 18.: A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára I–XII. Szerk. Nagy Imre – Nagy Iván – Vég-

ingadozott és egyszerűsödött (leggyakrabban *viceiudex* formában bukkant fel).⁵ Mivel a *viceiudex curie domini regis* forma ezen kívül semmilyen más tisztséget nem jelölt, nincs okunk arra, hogy a három oklevéladó címét ne alországbírónak fordítsuk. Azonban éppen ez adja az *intituláció* furcsaságát: nincs ugyanis tudomásunk arról, hogy a korban egyszerre, párhuzamosan több alországbíró is betöltötte volna a hivatalt, itt ráadásul rögtön hárommal is találkozunk, akik a legnagyobb egyetértésben adták ki az okleveleket. A címük *tunc deputati* („akkor[ra] kijelölt/kirendelt”) kitétele ugyanakkor azt sugallja, hogy itt egy ideiglenes bíráskodásról van szó. A királyok máskor is kirendelhettek bírákat egy-egy ügghöz (például ahogy V. István fogalmazott: „a mi, és legkedvesebb király atyánk részéről akkor kirendelt bírák színe előtt”⁶ folyt egy per), ám az ilyen ideiglenes bírók megnevezése egyszerűen csak *iudex* volt, és nem az alországbírókra alkalmazott *viceiudex curie domini regis*. Az alábbiakban azt szeretnénk röviden megvizsgálni, hogy mikor és ki állította ezeket az „alországbírókat”, és hogy mindez hogyan illeszkedik bele annak a korszaknak a bíráskodási rendszerébe.

Az oklevelet a levéltári nyilvántartás 1301–1310 közé keltezte, a hozzá tartozó gépelt cédularegeszta szintén a 14. század első felét jelölte meg.⁷ A külső jegyei nem tartalmazznak egyértelmű támpontot. Írásképe a késő Árpád-korra vagy az Anjou-kor első felére mutat, de ez önmagában nem szűkíti le az egyébként is sejthető körülbelüli időpontot, ezért csak a tartalmi vizsgálat vezethet eredményre. A kiadvány részletes tartalma a következő: a már említett három alországbíró tanúsítja, hogy a király oklevele szerint Pacsintai (*de Pochuntha*) Gergely mester perbe vonta május 1-jére a színük elé „Tót” (*Sclavus*) Berizlauzt az erdejének a kivágása és más jogtalanságok miatt. Végül a felek akaratából úgy rendelkeztek, hogy Gergely a falujába, vagyis Pacsintára való megérkeztenek harmadnapján hívja össze a szomszédokat, ti. a maga részéről Fulbert fia Istvánt és purgati(?)⁸ Tamást, Berizlaus pedig Botox fiai közül egyet és bereji (*de Berey*) Lászlót. Ha Berizlaus ekkor az otthonában tartózkodik, akkor Gergely értesítse őt (*si*

hely Dezső – Kammerer Ernő – Döry Ferenc. Pest–Budapest 1871–1931. (a továbbiakban: Zichy) I. 167.

⁵ Pl.: 1323. szept. 1.: AO II. 85. (*vicecomes*); (1324–1328): DL 51 206 (*viceiudex*); 1329. márc. 16.: AO II. 390. (*viceiudex curie regie*); 1329. júl. 20.: AO II. 419. (*viceiudex*); 1335. júl. 25.: AO III. 187. (*viceiudex*); 1342. júl. 20.: Zichy II. 41. (*viceiudex in curia regali*) stb.

⁶ „*coram iudicibus ex parte nostra ac domini regis karissimi patris nostri tunc deputatis fuisset questio ventilata*” – Árpád-kori új okmánytár I–XII. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. Pest–Budapest 1860–1874. VIII. 416.

⁷ *Collectio Diplomatica Hungarica*. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. Internetes kiadás [DL–DF 5.1] 2009. DL 93 905.

⁸ *de Purgati(?)* – bizonytalan olvasat, a helynevet nem sikerült azonosítani.

idem Berizlaus domi fuerit, dictus magister Gregorius eidem nunciabit), és ha nem akarna eljönni, vagy otthon sem lenne, akkor bírsággal tartozik. A mondott nemesek döntőbíráskodjanak közöttük, amit ha elfogadnak, akkor legyen úgy, ha pedig nem, akkor két héttel később ismét jelenjenek meg az alországbírók színe előtt. A felek mutassák be ugyanekkor az okirataikat is, ha vannak ilyenek. Berizlaus ezenkívül adjon elégtételt Gergelynek és az alországbíróknak azon bírság kapcsán, amelyben elmarasztalták őt, majd adják az oklevéladók tudtára a döntőbíráskodás kimenetelét. Kelt Zemp-lénben (*in Zemlynio*) május 6-án.

A legfőbb azonosítási pontok ugyan bizonytalanok (a szövegben kétszer is említett királyt egyszer sem nevezték meg, és az oklevéladóknak sem akadtunk a nyomára más, késő Árpád-kori vagy kora Anjou-kori forrásban), a felperesként felbukkanó Pacsintai Gergely mégis jó támpontként szolgál.

Miklós fia Gergely⁹ Károly egyik legkorábbi hívének számított, aki ifjú korában még IV. László és felesége, Erzsébet (Izabella) királyné szolgáltaiban állt, ahol Erzsébet asztalánál szolgált, esetleg a királynéi asztalnokispán is volt (*magister Gregorius ... comes dapiferorum reginalium et serviens ad mensam domine Elyzabeth condam regine Hungarie consortis regis Ladislai*).¹⁰ Ezenkívül birtokadományokat is nyert tőlük, talán Somogy

⁹ Engel Pál: Középkori magyar genealógia. In: Arcanum DVD könyvtár IV. (családtörténet, heraldika, honismeret) [elektronikus dokumentum] H.n., 2003., Jánki; vö. Anjou-kori Oklevéltár I–XL. Szerk. Almási Tibor – Blazovich László – Géczi Lajos – Halász Éva – Kőfalvi Tamás – Kristó Gyula – Makk Ferenc – Piti Ferenc – Rábai Krisztina – Sebők Ferenc – Teiszler Éva – Tóth Ildikó Éva. Bp.–Szeged, 1990– (a továbbiakban: AOkl) I. 603. sz.

¹⁰ Az ezt említő 1304. évi oklevél szövege (Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae II–XV. Collegit et digessit Tade Smičiklas. Zagrabiae, 1904–1934. [a továbbiakban: CDCr] VIII. 91.; vö. AOkl I. 675. sz.) alapján nem teljesen világos, hogy Gergely asztalnokispáni címe 1304-re értendő, vagy IV. László korára (az eltérő értelmezésekre l. *Zsoldos Attila*: Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 36.) Budapest 2005. 117–118.; *Tóth Ildikó*: Adalékok a Valkó megyei oklevéladás kezdeteihez. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica* CXV. (2001) 27. 26. jegyzet). Inkább az előbbi mellett szól, hogy az „*et serviens*” kezdetű szavakkal láthatóan egy hasonló, az asztalnoki szolgálattal összefüggő, ám mégis másfajta titultust írtak körül, mégpedig egy alacsonyabbat. Ha mindkettőt Erzsébet idején viselte volna, akkor csak a magasabbat említették volna meg, az asztalnokispánit. Elviekben annak sincs akadálya, hogy 1304-ben valaki királynéi asztalnokispán legyen, mert I. Károly első házasságára a legújabb kutatások szerint 1304 közepe táján kerülhetett sor, l. *Kádár Tamás*: Megjegyzések, észrevételek I. Károly (Róbert) magyar király házassági és egyéb családi kapcsolatai kérdéséhez. *Turul* 82. (2009) 13–23., főként 17–18.; *Uő*: Harcban a koronáért. I. Károly (Róbert) király uralkodásá-

megyében, legalábbis erre a helyszínre következtethetünk abból, hogy később a somogyvári várnagy dúlta fel azokat.¹¹ Nem kizárt, hogy azonos az a Miklós fia Gergellyel, aki ugyanezen Erzsébet királyné udvari ifja volt, és aki birtokadományt nyert a királynétól Somogy és Tolna megye határán.¹² Később, az 1290-es években I. Károly apja, Martell Károly szolgálatába állt (nyilván korábbi úrnője, a nápolyi származású Izabella-Erzsébet, Martell Károly nagynénje révén került a nápolyi udvarba), és többek mellett ő volt az, aki követségei révén Károly 1300. évi dalmáciai partraszállását megtárgyalta az Anjouk magyarországi híveivel, majd vizsátérve jelentette a nápolyi udvarban, hogy várni fogják az ifjú trónkövetelőt. Károly Magyarországra érkezésével ő is vele tartott, és továbbra is követként működött Nápoly és Károly között – egy ízben nagybátyjához, a trónigényét vérségileg megalapozó Mária királynéhoz küldte őt Károly.¹³

nak első évei 1305 végéig. In: Történeti tanulmányok XXIII. Szerk. Bárány Attila – Bacsa Balázs Antal. Debrecen 2015. 89–90.

¹¹ A birtokadományra I. Károly egy 1304. évi, tartalmi átírásban fennmaradt levelét (DL 41 929., vö. AOkl I. 675. sz.): „*possessiones suas hereditarias, emptitias et acquisitas, quas ex donatione et collatione Ladislai regis ... et Elyzabet regine consortis eiusdem ... optinuisset et habuisset*”.

¹² Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és királynék okleveleinek kritikai jegyzéke. Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerkesztette Zsoldos Attila. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 45.) Budapest 2008. 207., 215. sz.

¹³ Mindezekről egy Gergely érdemeit is felsoroló, fentebb már idézett, 1304. évi oklevél tudósít. A levél csak tartalmi átírásban maradt fent egy hosszabb és egy rövidebb változatban. Kiadása csak a rövidebb – az érdemeket teljesen mellőző – tartalmi átírásnak van (CDCr VIII. 91.), és a hosszabb szövegezést is magában foglaló regeszta is csak a Máriához menő követséget említi, a többi szolgálatot mellőzi (AOkl I. 675. sz.). Mindezek miatt teljes szövegében idéznénk az erre vonatkozó részt (DL 41929.): „*idem Gregorius a tempore iuventutis sue Ladislao condam regi Hungarie felicis recordationis ... et domine Elyzabeth regine ... patrique suo [ti. I. Károly apjának] regi Karolo clare recordationis ... fideliter impendisset (...) cum ipsum dictum Karolum regem divina gratia permittente archyepiscopi, episcopi, prelati ac barones et nobiles totius regni Hungarie in unum congregantes seu concordantes in regem Hungarie et dominum naturalem vocavisset cum suprema diligentia et optatu ipsum magistrum Gregorium in legationibus suis proffecto sue promotionis in Hungariam ad omnes prelatos ecclesiarum et barones regni Hungarie transmisisset, qui sine transmutatione sui animi neminem formidans factum negotii dicti Karoli regis apud omnes regni prelatos et barones, apud quod oportunum fuisset, feliciter expeditisset, et [c]um eisdem legationibus omnium prelatorum, baronum et nobilium regni ad eundem dictum Karolum regem ultra partes maritimas rediens eiusdem domini Karoli regis promotionis effectum reportasset. Item etiam cum idem dominus Karolus rex in regnum Hungarie iure geniture sibi debitum venisset ... tunc eundem magistrum Gregorium pro quibusdam suis negotiis*

Ezen útról hazatérve ejtette fogságba és dúlta fel birtokait Gyugyi Ivánka somogyvári várnagy, aminek a zsákmányszerzésen túl politikai okai lehetnek: Ivánka ugyanis Kőszegi Henrik várnagya volt, aki ekkor éppen a másik királyt, Vencelt támogatta.¹⁴ Károly a megpróbáltatásai miatt a Valkó megyei Pacsinta birtokkal jutalmazta Gergelyt.

Az alországbírók oklevelének a keltezési idejéhez a birtokadomány pontos időpontjára van szükségünk, hiszen a szöveg már „Pacsintai” melléknévvel említette őt. Bár az erről szóló, az érdemeket felsoroló adománylevél 1304-ben kelt, ismert Károlynak egy évvel korábbi, 1303. szeptember 16-i oklevele is, amely szintén szól a pacsintai adomány megtörténtéről.¹⁵ Ez utóbbi levél szerint, amikor Károly Gergely mesternek adta Pacsintai István földjét, aki örökös nélkül halt meg, akkor István özvegyének a fivérei, András, Miklós és Sámuel pert indítottak Gergely ellen, mert az nem fizette ki az asszonynak a föld után járó hozományt és leánynegyedét. Végül a felek abban egyeztek meg, hogy Gergely 1304. január 8-ig fizet az özvegynek 25 márkát a hozomány fejében, majd ezután a felbecsült föld értékéből kifizeti a leánynegyedét is. Az 1304. évi oklevél mindezen problémákat úgy írja le, hogy amikor Gergelyt be akarták iktatni Pacsinta földjébe, akkor egy bizonyos Kecsenyei Sámuel ellentmondott, akit ezért a királyi ember Szent Lőrinc előtti szerdára Károly elé idézett Gergely ellenében, amely határnap az idézés megtörténtének nyolcad napja, mivel Károly akkor ugyanabban a megyében tartózkodott.¹⁶ Világos, hogy itt az 1303-ban történt, és megghiúsult első beiktatásról van szó, és Kecsenyei Sámuel azonos az 1303. évi oklevélben is említett Sámuellel, aki az özvegyet képviselte. Ezzel kiszámolhatjuk az első birtokba iktatás és az ellentmondás napját is, amely a Szent Lőrinc előtti szerda előtt volt egy héttel, vagyis 1303. július 31-én. Ennél korábban Gergelyt semmiképpen nem nevezhették volna „pacsintainak” (egy ideig még utána is csak akkor, ha „meg-

peragendis ultra partes maritinas ad dominam Mariam reginam Sicilie et Jerusalem, avam suam carissimam transmisisset, ibidemque negotiis predicti domini Karoli regis peractis et ordinatis...

¹⁴ A fogságba ejtést továbbra is a fent idézett 1304. évi adománylevél írta le (DL 41 929., vö. AOkl I. 675. sz.); Ivánka és Kőszegi Henrik kapcsolatára l. *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.) Budapest 1996. 415.; l. még *Csukovits Enikő*: Az Anjouk Magyarországon I. I. Károly és uralkodása (1301–1342). (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) Budapest 2012. 57.

¹⁵ DL 91 154.; AOkl I. 446. sz.

¹⁶ „*idem homo regius feria quarta proxima ante festum beati Laurentii martiris tunc preterita prefatum Samuelem contra magistrum Gregorium antedictum ad ipsius domini Karoli regis presentiam citavisset, octavum diem diei citationis, quia idem dominus Karolus rex in eadem provincia ad tunc extitisset*” – DL 41 929.

előlegezik” neki a per alatt álló birtok tulajdonjogát). Az 1304-re esedékes kifizetések rendben lezajlottak, és ezt követően, még 1304-ben Károly kiállította a másik, az érdemek felsorolása kapcsán már többször idézett privilégiális levelét a birtokadományról. Mivel az alországbírók oklevele május 7-i napi kelettel van ellátva, ezért azt leghamarabb 1304-ben adhatták ki.

A *terminus ante quem* meghatározásában is Pacsinta birtok van a segítségünkre. A földet Gergely egyedül kapta meg a királytól, aki szabad rendelkezési jogot biztosított neki magtalan halála esetén.¹⁷ Ha tehát egy 1308. szeptember 1-jei adat szerint már Gergely rokonai osztozkodtak és perlekedtek a földbirtok egyes részei felett, akkor – Engel Pállal egyezően – feltehetjük, hogy ő maga ekkor már nem élt.¹⁸ Így a három alországbíró kiadványát 1304 és 1308 közé keltezhetjük. Bár ekkor több királya is volt az országnak, Gergely politikai orientációja miatt biztosak lehetünk abban, hogy a szövegben kétszer is említett, de meg nem nevezett uralkodó I. Károlyt takarja.

Még egy kérdést érdemes tisztázni, mielőtt továbblépnénk: hol kelt pontosan a kiadvány? Az „in Zemlynio” kelet hely egyértelműen Zemplént jelenti.¹⁹ Ezekben az időkben Károly már nem volt annyira beszorulva a dél-magyarországi megyékbe, mint az első néhány évében, és ezt az ismert itineráriuma is megerősíti,²⁰ ám Pacsintai Gergely délvidéki kötődése inkább arra utal, hogy „Zemplént” ne az északkelet-magyarországi vármegye névadó településében keressük, hanem egy másik, ugyanilyen helynévben. Tudjuk, hogy a középkorban a Szerém megyei Zimonyt is Zemplénnek nevezték (a szerbből eredő, és végső soron valószínűleg bolgárra visszavezethető „Zimony” névalak a magyar forrásokban csak a középkor után jelent meg),²¹ a valószínűbb tehát, hogy Károly három alországbírója a Duna-parti

¹⁷ „...eo modo, quod idem magister Gregorius liberam haberet facultatem donandi, vendendi, et quovis titulo alienandi ipsum possessionem cuicumque vellet in vita et in morte, si heredum solatio fieret destitutus” – DL 41 929.

¹⁸ AO I. 155–156.; AOkl II. 432. sz.; Engel P.: Genealógia i. m. Jánki. Hogy az oklevélben felbukkanó Pál fia Péter udvari ifjú Gergely rokona („frater”) volt, l. DL 91 150. (AOkl I. 301., 303. sz.)

¹⁹ Heller, Georg: Comitatus Zempliniensis. (Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München. Serie A. Band 13.) München 1981. 224–225.; Melich János: Bolgárok és szlávok. (Adalék Anonymus Szalán fejedelméről szóló fejezeteinek hitelessége kérdéséhez). *Magyar Nyelv* 17. (1921) 65–67.; Uő: A honfoglaláskori Magyarország. (A magyar nyelvtudomány kézikönyve I/6.) Budapest 1925. 86–92., 102–103.

²⁰ Spekner Enikő: Hogyan lett Buda a középkori Magyarország fővárosa? A budai királyi székhely története a 12. század végétől a 14. század közepéig. (Monumenta Historica Budapestinensia 17.) Budapest 2015. 139–140.

²¹ Az adatokat és a Zemplén-Zimony etimológiát és névátalakulást l. Melich J.: Bolgárok és szlávok i. m. 68–72.; ill. (csak adatok): Heller, Georg – Nehring, Karl:

városban keltezett. Ebbéli gyanúnkat bizonyossá teszi egy másik oklevél is, mely az itteni per előzményeit írja le, egyben segítséget nyújt abban, hogy elhelyezhessük az itteni alországbírókat a Károly által kialakított bíraskodási rendszerben.

Egy sem a kiadási évet nem tartalmazó, sem a kiadót meg nem jelölő „*Datum pro memoria*” oklevél tudatja, hogy húsvét nyolcadán per zajlott az oklevéladó színe előtt Gergely mester és egy bizonyos Gyrizlaus~Byrizlaus között (a szöveg kétféleképpen is leírta a nevét). A pert végül Gergely és a másik felet képviselők kérésére elhalasztotta Szent György ünnepéig (április 24-ig) a megegyezés reményében, ám ha a felek nem tudnának megegyezni, akkor Szent György nyolcadán (május 1-jén) jelenjenek meg újra a színe előtt a per folytatására.²² A húsvét nyolcadán a pacsintai révnél (*in portu Pochinta*) kelt perhalasztás résztvevőiben nem nehéz felismerni az eddigi szereplőket, Pacsintai Gergelyt és „Tót” Berizlaust, és a május 1-jére halasztott időpont is rimel az alországbírók levelére, amely szerint „a király úr oklevele szerint” (*secundum continentiam litterarum eiusdem domini regis*) a nevezett feleknek május 1-jén kellett megjelenni a színük előtt. Mivel ez a húsvét nyolcadán (április első felében vagy közepén) kiadott oklevél a Valkó megyei Pacsintánál kelt, ahol Gergely is jelen volt, ezért biztosak lehetünk abban, a néhány héttel későbbi alországbírói perhalasztás „Zemplén” kelethelye is a Szerém megyei, később Zimonymnak nevezett településre utal. Az alországbírók levele ezenkívül felfedi a húsvét utáni „*Datum pro memoria*” kiadóját is, hiszen szerintük a felek a király oklevele alapján jelentek meg előttük. Hogy tényleg Károly adta ki az első (ránk maradt) perhalasztást, azt megerősíti a hátoldali nagyméretű pecsétfolt is, amely túlnyúlik a pergamenen. Az alországbírók levelének hátoldalán csak egy(?) kisméretű pecsétfolt látszódik. Így egyébként még annyiban tovább szűkíthetjük a két kiadvány keltezési idejét, hogy az 1305. évet kizárhatjuk. Ugyanis a húsvét nyolcadán Pacsintán kelt királyi levél a feleknek Szent György napjára írta elő a majdani megegyezés idejét, vagyis abban az évben a húsvét nem eshetett április 16. utánra, ez pedig az 1304–1308 közötti időszakban erre az évre nem volt igaz. Másfelől viszont Károly itineráriuma annyira hiányos, hogy a még számba jöhető négy év közül (1304, 1306–1308) a húsvét környéki Valkó megyei tartózkodás egyik esetben sem zárható ki kategorikusan.

A királyi „*Datum pro memoria*” oklevél a saját színe elé idézte vissza a feleket május 1-jére (*tenebuntur coram nobis comparere*), és az alországbí-

Comitatus Sirmiensis. (Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München. Serie A. Band 1.) München 1973. 210–211.

²² DL 93 996. [Azóta megjelent kiadása: Szócs Tibor: *Damus pro memoria*-oklevelek. Budapest 2017. (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának kiadványai II. Forráskiadványok 54.) (a továbbiakban: DPM) 282. szám.

róknál is azt olvassuk, hogy e királyi levél értelmében Gergelyéknek őelőtük (szintén *coram nobis*) kellett megjelenniük. A saját bírói fórumukat tehát a királyi színnel azonosították, és ez éppen az alországbírói ítélőszék-re volt jellemző a 13. század végén.²³ Nem tévedés tehát a terminológiai szintén a 13. század végi hagyományokat továbbvivő *viceiudex curie domini regis* cím, ezek az emberek tényleg a királyi ítélőszék képviselőinek tekintették magukat. „Mindössze” annyi a furcsaság, hogy egyszerre többen voltak, és nehezen értelmezhető a titulusuk utáni „*tunc deputati*” cím is. Ha alországbíróként ők folytatták le azokat a pereket, amelyeket a király a saját színe elé vont, akkor miért kellene őket külön kijelölni, kirendelni ehhez az ügghöz?

A kérdés megválaszolását nagyban nehezíti, hogy Károly korai éveinek bíráskodási rendszeréről lényegében semmit nem tudunk. Az elég valószínűnek látszik, hogy a király kezdetben nem állított saját nádort, hanem megelégedett néhány személy nádori címének az elfogadásával, amelyet azok még III. Andrástól nyerhettek el. Azután 1305 körül saját maga is kinevezett egy nádort: Borsa nembeli (Kopasz) Jakabot, de ettől még egy darabig elismerte a többiek címét is.²⁴ Az udvari bíróságát illetően egyesek Csák nembeli Ugrint tartják Károly első országbírójának,²⁵ sőt felmerült az is, a vele párhuzamosan országgló Vencellel ellentétben Károlynak 1310-ig nem is volt országbírója, és csak a harmadik koronázása után állította vissza e tisztséget.²⁶ Ugrin országbírói mivoltára tulajdonképpen semmilyen adat sincsen, de a tisztség 1310 előtti megléte ugyanakkor bizonyítható. Az itt tárgyalt három alországbíró felbukkanása önmagában még nem feltétlen érv az országbírói tisztség létezésére is, de egy 1302. november 10-i „*Datum pro memoria*” oklevél már közvetlenebb adatot tartalmaz. A kiadvány előírja kőrösi János fia Lukácsnak, hogy Gergely mester fivére: Péter udvari ifjú (*iuvenis noster*) ellenében állítson oda egy lovat az ő vagy országbírója színe elé (*coram nobis vel iudicem[!] curie nostre*).²⁷ A nevezett „Gergely mester”

²³ Gerics József: A királyi bírói jelenlét a XIII–XIV. század fordulóján. *Jogtudományi Közlöny*. Új évfolyam 17. (1962) 651–657., főként 652–654. L. még: Szőcs Tibor: Kinek az embere? Az alországbíró és az országbíró viszonya a 13. század második felében. *Történelmi Szemle*, 58. (2016) 245–276.

²⁴ Minderre I. *Zsoldos Attila*: III. András hat nádora. In: Erősségénél fogva várépítésre való. Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére Szerk. Juan Cabello – C. Tóth Norbert. (A Józsa András Múzeum Kiadványai 68.) Nyíregyháza 2011. 299–300.

²⁵ A véleményeket ismertetve, és az ezzel kapcsolatos bizonytalanságokat is kiemelve l. *Bertényi Iván*: Az országbírói intézmény története a XIV. században. Budapest 1976. 61.

²⁶ Tóth Ildikó: Károly Róbert első országbírói. *Tiszatáj* 61:12. (2007) 79.

²⁷ DL 91 150. [azóta megjelent kiadása: DPM 246. szám]

nem más, mint maga Pacsintai Gergely (ekkor még értelemszerűen az 1303-ban elnyert birtoka nélkül említették), és a rokonának mondott Péter udvari ifjú pedig 1308-ban is felbukkan, amikor perlekednek Gergely pacsintai birtokrészei felett – akkor I. Károly szintén a saját udvari ifjának (*iuvenis aule nostre*) mondta őt.²⁸ Az 1302. évi oklevél kiadója tehát biztosan Károly, aki ekkor már rendelkezett (egy meg nem nevezett) országbíróval, aki szintén a királyi szint képviselte. Ez a kiadvány más szempontból is igen beszédes. A megadott határnapon ugyanis Lukács az előírás szerint tényleg elővezette a per tárgyát képező állatot, azt állítva, hogy egy rokonától vásárolta. Erre a király és „az ehhez [az ügyszö] kirendelt bírái” (*nos et iudices nostri ad hoc deputati*) új határnapot adtak Lukácsnak, hogy a ló mellett a hivatkozott rokonát is állítsa színük elé. Ez utóbbi cím (*iudices ... ad hoc deputati*) olyan erősen emlékeztet a három alországbíró *tunc deputati* címére (akik szintén többen voltak, és szintén a királyi udvarban ítéleztek), hogy lényegében biztosra vehetjük: itt ugyanarról a struktúráról szól a két oklevél, és ezek a kirendelt bírák azonosak voltak, ha személyüket illetően nem is feltétlenül, de a tisztségük jellegét tekintve biztosan.

Kérdés, hogy ezen esetekben mit is kell értenünk a gyakorlatban a „*deputatus*” bírák alatt. Mint már említettük, akkor is gyakran használták ezt a kifejezést a korban, amikor egy-egy ügyszö külön bírót jelölt ki az uralkodó, akinek egyébként nem kellett volna hivatalból eljárni. Ez az Árpád-kor mellett az Anjou-kor elején is előfordult nemegyszer,²⁹ magunk mégis úgy érezzük, hogy itt nem erről van szó. A második esetben (a három alországbíró levelében) semmi nem utal arra, hogy ez az ügy miért ne tartozott volna hivatalból hozzájuk, és a címükből következően ők is a legnagyobb természetességgel vitték tovább a királyi szín elé rendelt pert. Egyébként pedig a „nagy számok törvénye” alapján is furcsa lenne, hogy azon néhány forrásban, amely Károly legkorábbi éveinek udvari bíráskodásáról szól, két egymástól független perben is feltűnjön két, egyébként atipikusnak számító eset. Ha azonban feltételezzük, hogy ez ekkoriban akár a tipikus rendszer részét is képezhette, akkor – a fennmaradt kevés forrás alapján – úgy képzelhetjük el Károly udvari bíráskodását, hogy ha nem maga a király ítelt, akkor az országbíró mellett az alországbírói hivatalt nem egyetlen helyettes látta el, hanem több „*deputatus*” bíró, akik szintén az uralkodó nevében jártak el. A funkciók azonossága miatt „alországbíróknak” is nevezhették őket, bár az itteni intézmény, ellentétben Vencel párhuzamos királyi udvarával, nem tekinthető a III. András-kori alországbírói intézmény pontos lemásolásának.

²⁸ AO I. 155. (AOkl II. 432. sz.).

²⁹ Pl. 1308. szept. 15.: AOkl II. 441. sz.; 1311. okt. 7.: AOkl III. 154–155. sz.; 1312. dec. 2.: AOkl III. 635. sz.; 1314. febr. 26: AOkl III. 703. sz. stb. Az Árpád-korra vonatkozóan l. pl. 6. jegyzet.

Vencel király ugyanis szintén állított saját országbíró, Pétert, és alországbíró is, egy bizonyos Tamást. Utóbbi a rá vonatkozó adatok alapján teljes egészében úgy próbált működni, mint késő Árpád-kori hivatali elődei. Okleveleit Budán keltezte, intézkedéseit a király nevében tette, és a válaszleveleket a királynak címezve kérette.³⁰ Vencel kezdettől fogva a kezén tartotta Budát, egészen 1304 nyaráig,³¹ és Tamás levelei is 1302 nyara és 1304 eleje közötti időpontokra tehetők. Ennek látszólag ellentmond, hogy a budai káptalan egy jan. 17-i oklevelét (amelyben hivatkoznak Tamásra) a kiadása és a regesztái, továbbá a levéltári nyilvántartás egyaránt 1305-ös kelettel szerepelteti.³² A káptalani jelentés Vencel királynak szól Tamás alországbíró meghagyása alapján, és mivel Vencel akkor már nem székel Budán, hanem hazamenekült Csehországba, így az évszám nem lehet helyes. Mivel az eredetiben³³ feltüntetett évszám utolsó tagja is inkább olvasható négyesnek, mint ötösnek (*qto*, felette egy többnyire „a” betűvel járó „r”-es rövidítés), ezért minden különösebb történészi „csűrös-csavarás” nélkül datálhatjuk az oklevelet – és így Tamás januári említését – 1304-re. Amikor tehát 1304 nyarán Vencel visszatért Csehországba, az udvara is megszűnt.

Károly viszont egészen más szisztémát alkalmazott. De vajon honnan vehette az ötletet a király? A kérdés megoldásában – bár előrebocsátjuk, hogy maradéktalan és teljesen bizonyosnak tekinthető választ nem tudunk rá adni – segíthet, ha számba vesszük a hasonló példákat. A nem pusztán egy-egy konkrét perre felhatalmazott, hanem hosszabb megbízatással rendelkező világi „*deputatus*” bírák ugyanis már az Árpád-kor végén és Károly későbbi éveiben is felbukkannak. Tény, hogy a máskori és az itteni bírák működése között legalább akkora a különbség, mint a hasonlóság, mégsem haszon nélküli áttekinteni ezeket a párhuzamokat, hogy pontosabban megállapíthassuk ezen kiküldött bírók egymáshoz való viszonyát. Az időrendet felborítva lássuk először is a későbbi, Károly-korabeli példákat, hiszen ugyanarról az uralkodóról van szó itt is, mellesleg azokról nemrégiben egy összefoglaló cikk is született.

Az 1310-es évek közepétől kezdve feltűntek bizonyos emberek, akik egy adott megye vagy megyék ispánsága mellett annak „bírói” címét is vi-

³⁰ AOkl I. 240–241., 245., 295., 694., 697. sz. (A 295. sz. reg. újabban fellelt kiadását l.: Györffy György: „Okmányi kalászat”. Egy elveszettnek vélt oklevél nyomában. In: Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára. Kolozsvár 1996. 212–213.)

³¹ *Spekner E.*: Hogyan lett Buda i. m. 85.

³² Fejér CD VIII/1. 181–182.; *Bártfai Szabó László*: Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599-ig. Budapest 1938. 168. sz.; *Bakács István*: Iratok Pest megye történetéhez. Oklevélregeszták 1002–1437. (Pest megye múltjából 5.) Budapest 1982. 301. sz.; AOkl I. 697. sz. vö. 694. sz.

³³ DL 1683.

selték. Ákos nembeli Mikcs 1315-ben és 1321-ben „sárosi ispán és ugyanezen megyében a király úr által kirendelt bíró” (*iudex in eodem districtu a domino rege deputatus*) címmel jelenik meg, 1318-ban pedig Druget Fülöp volt „a király úr személye helyett bíró” Szepes és Újvár megyékben. Debreceni Dózsa 1317-től kezdve egészen 1321-ig viselte öt megyének a bírói címét, hol „*iudex ... per ... regem... deputatus*” vagy „*a ... rege deputatus*” formában, hol „király személye helyetti” bíróként említve, ami mutatja, hogy a két *terminus technicus* azonos titulusra utal.³⁴ A tisztség megjelenik az 1320-as években is, amikor a nádori méltóságot éppen üresedésben találjuk, illetve az 1330-as években a délvidéki megyék kapcsán.³⁵ A kérdést alaposan körbejáró Zsoldos Attila ide sorolta azokat az 1314. évi adatokat is, amelyek Tamás munkácsi várnagyot „királyi bírónak” (*iudex domini K[aroli] regis Ungarie*), vagy Mihály újvári ispánt a király személye helyett ítélőnek (*Michael comes de Wyvar vice persone Karoli ... regis Hungarie iudicans*) mondták.³⁶ Ezen bírók megbízatása konkrét megyékhez kötődött (amelynek többnyire az ispánságát is viselték), és a bírói funkció egyfajta nádori jellegű tisztséggel ruházta fel viselőit akár éveken keresztül (nem véletlenül került elő a nádorság be nem töltése esetén is). Az ispánsághoz viszonyított többletjogok többnyire a megyei „általános gyűlések” tartásában merültek ki. Mivel a király által kirendelt bírók megjelenése leginkább a volt oligarchikus tartományok megyéire koncentrálódott (az Amadé és a Borsa-tartomány területére), ezért Zsoldos Attila feltételezte, hogy a bírók a volt tartományok királyi továbbigazgatása terén kaptak szerepet.³⁷

Egyértelmű párhuzamot tehát nem vonhatunk a megyékbe kiküldött nádori jogkörrel ellátott bírók és az egy évtizeddel korábbi, a királyi udvarban (al-)országbírói jogkörrel felhatalmazott bírók között, de azért mégis van közöttük annyi hasonlóság, hogy végső soron mindkét esetben a király személye helyett jártak el, és hivataluk nem csak egyetlen alkalomra szólt. Ezek után lássunk néhány közel egyidős vagy korábbi példát az ilyen jellegű bírókra. A példák keresésekor azonban a már említett eseti megbízatással eljáró bírók mellett szintén kizárható egy másik, ebben az időben többször felbukkanó jelenség. A megyei szolgabírói tisztikar kinevezése kezdetben erősen függött a királytól, és ezt elsősorban a Pozsony megyei szolgabírák esetén hosszú ideig fel is tüntették. Ezért őket rendszeresen úgy (vagy ehhez hasonlóan) emlegették, mint „a király úr által Pozsony megyébe ki-

³⁴ Minderre (a hivatkozott források pontos megjelölésével) l. Zsoldos Attila: Debrecen mint igazgatási központ a 14. század elején. In: Debrecen város 650 éves. Vároštörténeti tanulmányok. Szerk.: Bárány Attila – Papp Klára – Szálkai Tamás. Debrecen 2011. 53–54., 59–60.

³⁵ Uo. 60–62.

³⁶ Uo. 60.

³⁷ Összefoglalóan: Uo. 53–65.

rendelt négy bíró” (*quatuor iudices a domino rege deputati in comitatu Posoniensi*).³⁸ A dolognak Árpád-korra visszanyúló előzményei voltak,³⁹ 1322 után viszont (nagyjából amikor a megye visszakerült az osztrákoktól Károly fennhatósága alá) már eltűnt az ilyesfajta utalás.⁴⁰ Ez a megfogalmazás egy-egy említés erejéig (igaz, csak „unikumként”) felbukkan három kelet-magyarországi megye: Szabolcs, Szatmár és Zemplén szolgabírói kapcsán is a késő Árpád-korban,⁴¹ sőt, az 1290/1291. évi törvény egy ízben általában véve is így említi a megyei szolgabírókat.⁴² A terminológiai változások történeti hátterének tárgyalása nem tartozik a témánkhoz, a lényeg az, hogy az ilyen megyei szolgabírók biztosan nem hozhatók rokonságba az ispánnál magasabb ranggal bíró *deputatus* bírókkal, még ha a megnevezés némileg hasonló is.

Az erősen valószínűsíthető, hogy az a királyi bírói titulus (*iudex domini K[aroli] regis Ungarie*), amellyel 1314-ben találkozhattunk Tamás munkácsi várnagy esetében, már tíz évvel korábban is felbukkan. A szepesi káptalan 1305. november 18-i levele említi „Miklós királyi bíró” levelét (*littere Nicolai comitis, iudicis domini regis*), amely az ügymenetből ítélve nem sokkal korábbi lehetett, hiszen azt a bizonyos fogott bírók által szentesített megegyezést tartalmazta, amit a felek november 18-án a káptalan előtt véglegesítettek.⁴³ Hogy Miklós Károlynak a királyi bírója volt, nemcsak az

³⁸ Anjou-kori adatok: 1309. máj. 3.: AOkl II. 628. sz.; 1310. febr. 22–23.: AOkl II. 841–842. sz.; 1311. jan. 22.: AOkl III. 6. sz.; 1311: AOkl III. 186. sz.; 1312. okt. 21.: AOkl III. 384. sz.; 1313: AOkl III. 552. sz.; 1316. jan. 25.: AOkl IV. 232. sz.; 1317. jún. 23.: AOkl IV. 497. sz.

³⁹ 1295. dec. 13.: „*Abraham Ruffus curialis comes Posoniensis ... unacum iudicibus per dominum nostrum Andream ... regis (így) Ungarie deputatis*” – ÁÚO V. 146.; 1298. febr. 22.: „*Demetrius comes Posoniensis ... una cum iudicibus a domino rege deputatis in comitatu Posoniensi*” – ÁÚO V. 200.

⁴⁰ Részletes áttekintéssel l. *Béli Gábor*: A nemesek négy bírója. A szolgabírók működésének első korszaka 1268–1351. (Institutiones Juris) Pécs 2008. 107–113.

⁴¹ (1298): „*iudices in provincia de Zobolch deputati*” – Zichy I. 110., vö. *Piti Ferenc*: Szabolcs megye hatóságának oklevelei I. (1284–1386). (A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Kiadványai 55.) Szeged–Nyíregyháza, 2004. 8. sz. – a keletre l. Zichy I. 89.; (1272–1290): „*iudices provincie ex ipsius [ti. Ladislai regis] gratia deputati de Zotmar*” – DL 105 231; (1290–1295): „*iudices in comitatu de Zemlen per dominum regem constituti*” – Die ersten Lónyay. Eine Familiengeschichtliche Studie. Verfasst und mit Dokumenten versehen von Dr. Johann Karácsonyi. Vom Ungarischen ins Deutsche übersetzt von Dr. Viktor Kereszty. Pozsony 1912. 67. (a kelet indoklását l. alább).

⁴² „*quatuor iudices deputati*” – The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary – Decreta regni mediaevalis Hungariae I. Transl. and ed.: Bak, János – Bónis, György – Sweeney, James Ross. (The Laws of Hungary I/1.) Idyllwild 1999. 43.

⁴³ RDES I. 181.; vö. AOkl I. 777., 782. sz., ahol Miklóst „királyi országbírónak” tekintik – bár ez az elnevezésből nem következik.

1314. évi titulussal való azonosság sugallja, de az időpont is bizonyossá teszi. A riválisok közül az 1304 nyarán az országból eltávozó Vencel 1305. október 9-én lemondott magyarországi trónigényéről, és azt (az uralkodói jelvényekkel együtt) Wittelsbach Ottó bajor hercegre ruházta át, aki december 6-án koronáztatta magát magyar királlyá.⁴⁴ Novemberben tehát éppen nem is volt más királya az országnak, mint Károly, aki leginkább ez évben foglalta vissza Szepesvárat, a megye és az egész Szepesség kulcsát.⁴⁵ Ekkor a pert tehát – többek között – Miklós, Károly által állított királyi bíró előtt folytatták le a felek, aki engedélyezte az ügy fogott bírák elé vitelet, ahogy ez gyakori volt ekkoriban. Miklós tevékenységéről bővebben nem tudunk semmit, de a felbukkanása annyiban figyelemre méltó lehet, hogy mutatja: az 1310-es évek közepétől adatolható tisztségeket Károly már korábban is létrehozhatta.

Végül vegyük sorra az Árpád-kor végi példákat, amelyek a király által kirendelt bírók intézményének a forrásvidékére vezethetnek minket. Nyomtatott kiadásai miatt már jó ideje ismert volt Amadé nádor 1295. november 15-i oklevele, amelynek az *intitulációja* szerint a kiadója két tisztséget viselt: „Amadé nádor, a király úr által valamennyi ügy megítélésére kiküldött dunáninnyi bíró” (*Omodeus palatinus, iudex citradanobialis ad omnes causas decernandas per dominum regem deputatus*).⁴⁶ Bár Amadé ebben az oklevélben nem bírói ügyben jár el, így a gyakorlatban nem látjuk, hogy mit jelent mindez, mégis, ezt a kettős címét nagy valószínűséggel értelmezhetjük úgy, hogy nádorként eredendően csak az ország keleti („dunántúli”) felére terjedt ki a jogköre, amit itteni kiküldött bírói címe egészített ki.⁴⁷ Ebben az időben ugyanis hol osztatlanul, ám nem egyszer megosztottan adományozták a nádori jogkört a báróknak, és 1295. június elejéig Kőszegi Miklós viselte az osztatlan tisztséget, akit júliustól–augusztustól Amadé követett, nem kizárt, hogy egy eleve eltervezett rendszer alapján.⁴⁸ A „dunáninnyi bírói” cím alapján azt feltételezhetjük, hogy Amadé eleve csak a fél országra kiterjedően kapta meg nádori titulását, de másik nádort ezzel párhuzamosan nem neveztek ki. Minderre nemcsak az utal, hogy ebből az időszakból Amadén kívül más nádort nem ismerünk⁴⁹ (ez *ad absurdum* a forráshiányra is visszavezethető lenne), de maga a „dunáninnyi bí-

⁴⁴ Csukovits E.: Anjouk Magyarországon i. m. 58.

⁴⁵ Kádár T.: Harchban a koronáért i. m. 88–89.

⁴⁶ Hazai oklevéltár 1234–1536. Szerk. Nagy Imre – Deák Farkas – Nagy Gyula. Budapest 1879. 145. Az Árpád-kori nádorok és helyetteseik okleveleinek kritikái jegyzéke. Szerk. Szócs Tibor. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 51.) Budapest 2012. (a továbbiakban: RP) 267. sz.

⁴⁷ Zsoldos Attila: III. András nádorai. *Történelmi Szemle* 52. (2010) 316.

⁴⁸ Uo. 320–321., 327.

⁴⁹ Zsoldos A.: Archontológia i. m. 24.; Zsoldos A.: III. András nádorai i. m. 313.

rói” jogköre is értelmetlenné válna ezúttal – már amennyiben feltételezzük, hogy ez a kiküldött bírói titulus ekkoriban is egy nagybíróhoz, jelen esetben a nádorhoz hasonló jogkörrel járt együtt. Hogy jó okunk van ezt feltételezni, arra egy olyan diploma utal, amelyben szintén felbukkan ez a cím.

Egy Forró falu mellett, szeptember 14. előtt kiadott oklevélben (*Datum iuxta Forro, sabbato proximo post festum sancte Crucis*) a kiadók úgy jelölték meg magukat, hogy „Mi Dénes bán, a király által a Duna innenső részére rendelt bíró és Rénold volt nádor” (*Nos Dionisius banus, iudex ab ista parte Da[nu]bii per dominum regem constitutus et Renoldus quondam palatinus*).⁵⁰ Ez az oklevél nem tartalmaz kiadási évet, de Bászty nembeli Rénold titulusa alapján (volt nádor) egy viszonylag szűk időszakra szorítható be a keletkezés. Rénold 1289. augusztus végén és szeptemberben viselte a méltóságot, és 1296. július 1-jén már halottként említik.⁵¹ Az őszi kiadási időpontot is figyelembe véve tehát a levél 1290 és 1295 között kelt, III. András uralkodásának első felében. A kiadvány szerint Dénes közgyűlést tartott Abaújvár megye számára (*in comitatu de Abawyvar una cum universis nobilibus et aliis generalem habuissimus congregationem*), ahol bárcái Illés és fivérei vádja alapján egy gyilkosság miatt Rénold volt nádorral közösen halálra ítélte (*sententia capitali decrevimus*) Berecket és Mártont. Dénes tehát valami olyasmit tett, amit később, Károly idején a bizonyos megyékbe kirendelt bírók: nádori-jellegű jogkörrel felruházva *generalis congregatió*t tartott egy megyének, és még halálos ítéletet is hozott. Csak éppen Dénes joghatósága nem egy megyecsoportra, hanem – a titulusából ítélve – az ország felére terjedt ki.⁵² Akárcsak Amadé kiküldött bírói fennhatósága 1295-ben, amely tényleg a nádorhoz hasonló jogkört biztosított számára a nyugati országrészre is. (Ezek után megkerülhetetlenül adódik a

⁵⁰ DL 84 201.

⁵¹ Zsoldos A.: Archontológia i. m. 23.; ill. Szőcs Tibor: A nádori intézmény korai története 1000–1342. Budapest 2014. 88–93. Halálának említését l. RP 273. sz.

⁵² A titulus „*ab ista parte Danubii*” meghatározása nem olyan egyértelmű, mint Amadé 1295. évi „*citradanubialis*” terminusa. Ha a kettős felosztásban gondolkodunk (dunáninnen-i–dunántúli), akkor a megfogalmazás biztosan a „dunáninnen-i” részre utal. Ezt jól mutatja egy közeli időpontban, 1309-ben kelt oklevél „*ex ista parte Danubii et ultra Danubium*” szembeállítás (Fejér CD VIII/1. 366., AOkl II. 800. sz.). Viszont Dénes éppen Abaúj megyében, vagyis a hagyományos középkori tájszemlélet alapján a „dunántúli” részeken járt el. Ugyanakkor ez a szemléletmód sem érvényesült maradéktalanul, és tudunk arra is középkori példákat (igaz, a késő középkorból), amikor az ország keleti felét is jelölték „dunáninnen-i” meghatározással, l. Kristó Gyula: Tájszemlélet és tájszervezés a középkori Magyarországon. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 19.) Szeged, 2003. 34–35. A valószínűbb azonban, hogy itt nem egy tájegységet értek ez alatt, és a titulus csak arra utalt, hogy „a Duna innenső/ezen részére” kirendelt bíró volt, amit tetszés szerint bármelyik félre értelmezhetünk a működési területe alapján.

kérdés, hogy akkor miért nem osztatlanul nevezték ki Amadét nádornak, hiszen akkor nem lett volna szükség a kettős titulusra. Erre magunk nem tudunk teljesen biztos választ adni, és az ez irányú feltételezésink részletesebb taglalása nem tartozik a tárgyhoz.)

Ma már – főként Gerics József kutatásainak köszönhetően – elfogadottnak számít, hogy III. András kormányzatának bizonyos elemei egy nagyszabású reformkísérletnek is felfoghatók, amelyet Lodomér esztergomi érsek szellemi vezetése alatt igyekeztek megvalósítani, és amelynek a célja az egyes bárói családok IV. László alatt túlnőtt hatalmának a korlátok közé szorítása volt.⁵³ A reformok lényege egyrészt a bárókkal való kiegyezésben rejlett, másrészt ezzel párhuzamosan az udvar által kinevezett alacsonyabb rangú nemesek „helyzetbe hozásában”. Az udvar folyamatosan kísérletezett, és a hosszabb-rövidebb ideig életben lévő próbálkozásoknak több eleme is világossá vált a közelmúltban. Ilyen volt a nádori tisztség már említett, időnkénti tudatos megkettőzése, vagy az udvari bíróság országbírótól való elszakítása és a király által kinevezett alországbíró kezébe helyezése.⁵⁴ Véltetően a király által az ország egyik felébe kiküldött bírók állítását is hasonló ötlet vezérelte. A nádorok mellett (amely titulus, minden ellenőrzési kísérlet dacára is, javarészt megmaradt a legnagyobb bárói családok kezén) tehát másokat is igyekeztek felruházni a nádorokhoz hasonló jogkörrel. Hogy ki volt ez a „Dénes bán”, nem tudjuk, az viszont bizonyos, hogy a „bán” címe nem egy volt délvidéki területiális nagybíróra utal, hanem általános méltóságjelölő, amely vélhetően megbízatása mellé dukált. A Lodomér-féle intézményszervezési logika alapján egyébként nem lehetetlen, hogy egy politikailag alacsonyabb fajsúlyú nemesről volt szó, és nem egy báróról. Arra valamivel könnyebb választ találni, hogy mit keresett mellette Rénold volt nádor. Már volt szó arról a Zemplén megyei oklevélről, amelyben a szolgabírók mint a király által állított bírók hivatkoztak magukra.⁵⁵ Az egyik szolgabíró ott is Rénold volt nádor (*Nos Renoldus quondam palatinus, magister Petrus dictus Petene et comes Jacobus, iudices in comitatu de Zemlen per dominum regem constituti*), az oklevél kelte pedig valamikor szeptember 29. előtti (*Datum in Vylok, feria sexta proxima ante festum beati Michaelis archangelii*).⁵⁶ A két Rénold volt nádort emlegető oklevél közeli kiadási időpontja és helye, és egyáltalán Rénold emlegetése alapján felmerülhet, hogy a leveleket ugyanabban az évben adták ki néhány hét különb-

⁵³ Gerics József: A korai rendiség Európában és Magyarországon. Budapest 1987. 283–309.; Lenkey Zoltán – Zsoldos Attila: Szent István és III. András. (Párhuzamos életrajzok a magyar történelem századaiból) H. n. [Bp.], 2003. 148–159.

⁵⁴ Utóbbira: Gerics J.: Királyi bírói jelenlét i. m. passim? Szócs T.: Kinek az embere i. m.

⁵⁵ 41. jegyzet.

⁵⁶ Karácsonyi, J.: Ersten Lónyay i. m. 67–68., vö. DL 57 974.

séggel, és ezt a felvetést egy paleográfiai botlás szinte bizonyossá teszi. A második levélben a Zemplén megyei szolgabírók titulációja ugyanis úgy kezdődik, hogy a *scriptor* a „*iudices*” szó után azt kezdte leírni, hogy „*ab ista par...*”, vagyis Dénes bán titulását („*iudex ab ista parte Danubii...*”). Aztán a három utóbbi szót áthúzva a „*iudices*”-t a már hivatkozott módon folytatta inkább („*in comitatu de Zemlen...*”).⁵⁷ Az írnok tehát mindkét személy körül ott tevékenykedett, és még a „a Duna innenső részére kirendelt bíró” titulusa volt a tollában. Vagyis Dénes működése idején Rénold zempléni szolgabíró is volt egyben, így valószínű, hogy tapasztalata révén a közgyűlés koordinálásában segédkezett Dénesnek. Érdekes ezenkívül, hogy Dénes éppen a III. Andrással végig jó viszonyt ápoló Aba nembeli Amadé felségterületének a szívében tartotta a közgyűlését. Könnyen lehet, hogy Amadé ekkor nem viselte a nádori címet (így a súrlódás is kisebb lehetett).

Ezen két adat mellett rendelkezünk egy harmadikkal is, amely szerint Amadé nemcsak nádori címe mellett kaphatott ilyen megbízatást, hanem a nélkül is. Egy egri káptalanhoz címzett oklevelet „Amadé bán, az ország (!) által kirendelt bíró, Péter újvári ispán és a négy szolgabíró” (*Omodeus banus, iudex per regnum deputatus, Paulus comes de Wywar et quatuor iudices nobilium*) adott ki.⁵⁸ „Amadé bán” bizonyosan a gönci nagyúrt takarja (báni titulusa szépen egybevág Dénes címzésével), de Pál nevű abaújházi ispánt vagy alispánt nem ismerünk ebből az időszakból. Amadé ismert újvári (al-)ispánja Aba nembeli György fia Péter volt, egészen a 14. század első évtizedére átnyúlóan.⁵⁹ De mivel Amadé 1300 után már mindig viselte „örökös” nádori címét,⁶⁰ ezért a levél kiadását az alispán személyének azonosíthatatlansága ellenére is valamikor 1300 elé tehetjük. Az ügymenet alapján azonban még ennél is korábbra tolhatjuk a kiadási időt. A kiadvány szerint – hivatkozva a korábbi megyésispánok okleveleire – Beche fia Mártont hét bírságban és 24 márkában is elmarasztalták bárcai Illés, Henrik és Miklós ellenében, és ezért be is vezették azokat Mártonnak Bárca, Pere és Tuzsa nevű birtokaiba. Márton a következő két megadott határnapon sem jelent meg, így a kiadók megkérték az egri káptalant, hogy Amadé várnagyával, Simonnal egyetemben (a szöveg nem mondja meg, hogy melyik vár igazgatását látta el) becsüljék fel a földeket, és írják meg nekik a felbecsült értéket.⁶¹ A per szereplőiben és a birtoknevekben nem nehéz felismerni Amadénak egy 1288-ban megkezdett perét, ahol az akkori nádor a három mondott birtokrészt le is foglalta. Az a per Vid fia Hejme és

⁵⁷ L. DL 57 974.

⁵⁸ RDES I. 243–244. (1307–1311 közé datálva) (DL 75 166.)

⁵⁹ *Zsoldos A.*: Archontológia i. m. 218., 527. jegyzet; *Engel P.*: Archontológia i. m. 94.

⁶⁰ *Zsoldos A.*: III. András hat nádora i. m. 290–291.

⁶¹ RDES I. 243–244.

Márton között zajlott kezdetben, de úgy tűnik, hogy a lefoglalt földek szétosztása körül bonyodalom támadt, mert a nemzetség bizonyos tagjai – konkrétan az itt felbukkanó János fiai: Miklós, Henrik és Illés⁶² – később (valószínűleg 1293-ban) már Hejmmel perlekedtek az egyik bárcai birtokrész miatt.⁶³ Ezen persorozat egyik ügye lehetett az itteni is, amelyben a bárcai rokonok Márton 1288-ban elvett földjeivel kapcsolatban is kifogást emeltek, némely részt a sajátjuknak gondolva. Az itteni oklevél tehát leginkább az 1280-as évek legvégére, vagy az 1290-es évek elejére helyezhető, nyilván olyan időpontra, amikor Amadé nem volt éppen nádor. Érdekes, hogy az *intituláció* a bíról rendelt az előző példákkal ellentétben nem a királynak, hanem a „*regnumnak*” tulajdonította. A kifejezés alatt az ország politikailag aktív közösségét érhetjük,⁶⁴ és könnyen párhuzamba állítható a III. András-kori viszonyokkal, amikor – az 1290/1291-es törvények egyik rendelkezése szerint – a király mellett is „az ország által kirendelt tanácsosok” (*consilarii per regnum deputati*) álltak.⁶⁵

Az állandóbb megbízatással kiküldött-kirendelt bírók tehát a III. András-féle államkormányzati újítások során jelentek meg, és a cél nyilvánvalóan a bárói hatalommal való ellensúly képezése volt. Az 1290-es évek első felére mutató próbálkozás az egyéb ismert reformokkal ellentétben nem terjedt el túlzottan, különben bizonyosan többször hallottunk volna „dunáninneri kirendelt bíróról” (esetleg „dunántúli” párjáról is).

Kérdés, hogy az itt felvázolt adatok, akár az 1290-es évekről, akár az 1310–1320-as évekről van szó, hogyan hozhatók kapcsolatba az 1300-as évek legelején és közepén megjelenő „*deputatus*” bírókkal, akik a királyi kúrián működtek alországbíró jellegű funkcióban. Tény, hogy a terminológián túl az is összeköti a példákat, hogy ezek a személyek valamilyen magasabb világi méltóság jogkörét látták el. Másrészt viszont a III. András-kori példák jobban hasonlítanak az 1310–1320-as években megjelenő „kiküldött bírókhoz”, akik egy-egy rájuk bízott terület számára *generalis congregatió*kat tartottak, így fogva át egy volt oligarchikus tartomány megyéit, továbbigazgatva azt. Nem tartjuk lehetetlennek, hogy ott a III. András-kori modell valamiféle újraalkalmazásáról volt szó. Amennyiben a „királyi bíró” néven jelölt személyekben szintén hasonló példát kell keresnünk, úgy az is bizonyos, hogy az 1310-es évek közepén adatolható struktúrát Károly már korábban is alkalmazta olykor. „Miklós királyi bíró” 1305 novemberében szintén egy olyan helyen jelenik meg (a Szepesség területén),⁶⁶ amelyet az ifjú király nem sokkal azelőtt szerzett meg a maga számára. Úgy tűnik,

⁶² Engel P.: Genealógia i. m. Bárcai.

⁶³ RP 240–241. sz., 252. sz.

⁶⁴ Gerics J.: Korai rendiség i. m. 258–259.

⁶⁵ A jelenség részletes elemzése: Uo. 284–296.

⁶⁶ RDES I. 181. L. még fentebb.

hogy egy-egy új területre észszerűnek látszott külön kirendelni valakit, aki egy ideig az egyszerű megyésispáninál valamivel magasabb jogkörökkel rendelkezve felügyeli a hely igazgatását.

Ezzel szemben a királyi udvar „*deputatus*” bírái, akik országbíró-alországbíró funkcióban tevékenykedtek, ebbe a logikába nem illeszthetők be egyértelműen, mégis tény, hogy már igen korán, 1302-ben találkozunk velük. Azt természetesen sohasem tudjuk egészen pontosan meghatározni, hogy egy-egy új hivatal felállításánál mi vezette az uralkodót és tanácsadó környezetét, legfeljebb feltételezéseink lehetnek. Az igen valószínű, hogy amikor Károly az első években berendezte a saját udvarát és (nyilván nem túl pompázatos) udvartartását, akkor az sok téren még nem hasonlított a késő Árpád-kori viszonyokra. Mint láttuk, inkább Vencel kísérelt meg egy III. András-korira jobban emlékeztető kúriai szervezetet felállítani. De az is bizonyos, hogy Károly nem is a nápolyi mintát követte, hiszen az oklevélben 1302-ben említett *iudex curie* tisztség jellegzetesen magyar név a nápolyi Anjouk hasonló funkcióban eljáró *magister iustitiarius*ával szemben.⁶⁷ Károly udvari igazságszolgáltatási szervezete, amennyire ezt meg tudjuk állapítani, inkább egy magyar elemeket felvonultató, de egyedi módon „összeszerakott” rendszerre emlékeztet. Egyik ilyen „elem” volt az is, hogy egyetlen állandó alországbíró helyett több „kiküldött” vagy „kirendelt” bíró legyen az udvarban, akik az alországbíróhoz hasonló funkciót láttak el, és (mint a tárgyalt 1304–1308 közötti oklevélből látjuk is) akár *viceiudex curie domini regis* néven is nevezhették magukat. A mintát végső soron ehhez is a III. András-kori példák szolgáltatták, még ha átalakításokkal is. Nem kizárt az sem, hogy ezek a kirendelt bírók a helyi nemességből kerültek ki. Már említettük, hogy Jánosról, Zoltánról és Mihályról semmit nem tudunk, így származásukat sem ismerjük. Hármójuk közül János és Mihály keresésére felesleges is lenne indulni Károly későbbi környezetében, vagy akár a Valkó megyei nemesség soraiban, hiszen gyakori nevük miatt senkiről nem bizonyíthatnánk, hogy ugyanazokról a személyekről van szó. Mindez igaz Zoltánra is, de sokkal ritkább neve miatt mégis megemlíthető az az adat, hogy 1311-ben tényleg találkozunk egy Zoltánnal a Valkó megyei földbirtokos nemesek között. Ez annak fényében feltűnő valamelyest, hogy az 1301 és 1320 közötti időszakból összesen három Zoltán nevű embert tudunk csak regisztrálni egész Magyarországon (beleértve a Valkó megyei nemest is)!⁶⁸

⁶⁷ Csukovits Enikő: Az Anjou-kori intézményi újítások nápolyi párhuzamai. In: Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. Szerk.: Neumann Tibor – Rácz György. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 40. Analecta Mediaevalia III.) Budapest–Piliscsaba 2009. 29–30., 45–47.

⁶⁸ A statisztika az Anjou-kori Oklevéltár I–V. köteteinek a névmutatója alapján készült. Az 1311. május 10-i Valkó megyei vonatkozású adat: AOkI III. 59. sz.; a másik két Zoltán: AOkI I. 549. sz.; AOkI III. 856. sz. Ezenkívül felbukkan egy „Zol-

Bár úgy tűnik, hogy a 14. század elején a név igen ritkának számított, pusztán ez alapján nem állíthatjuk, hogy a két személy azonos lenne, így az sem biztos, hogy az egyes ügyeket Károly tényleg az udvarában lévő helyi nemességgel intéztette, akiket egy időre alországbírói jogkörrel látott el – noha logikus lehetne egy ilyen modell is.

A későbbiek folyamán, az első évtized végétől, de főként Károly 1310-es utolsó megkoronázásától fogva „helyreállt a rend”, és az uralkodó udvartartása sok mindenben közelíteni kezdett a késő Árpád-kori viszonyokhoz. Ennek a folyamatnak volt a része az is, hogy az országbírói tisztséget is e szellemben szervezték át.

Érdekes egybeesés, hogy Károly első név szerint ismert ilyen tisztségviselője úgy nevezte magát az első fennmaradt, 1311. március 10-i oklevélben hogy „*Magister Johannes filius Caak iudex curie domini regis deputatus*”.⁶⁹ Mivel a kinevezés nem sokkal korábban történt meg, és a levélben az országbíró hangsúlyozta, hogy még nincs autentikus pecsétje, ezért a gyűrűspecséttel hitelesíti az okmányt,⁷⁰ ezért inkább valószínű, hogy a „*deputatus*”-t itt arra kell értenünk, hogy ő még csak „kijelölt, kinevezett” országbíró.⁷¹ Elvileg persze nem kizárható, hogy az elnevezés a régi rendszert tükrözve arra utal, hogy ő „kirendelt királyi országbíró”, ám – főként az autentikus pecsét hiányának kihangsúlyozása miatt – magunk erre kisebb esélyt látunk. A „*deputatus*” kitétel egyébként János további okleveleiben már eltűnik.⁷² Ezzel együtt Jánosnak helyettese is volt, egyetlen alországbíró, aki szintén Budán tartotta a székhelyét.⁷³ Az országbírói intézmény története 1310 után visszatért a rendes kerékvágásba.

tánnak mondott Péter” is (AOkl IV. 557–558. sz.), akinél nem teljesen világos, hogy a ragadványneve mire utal, de elvileg az apja nevét is jelenthette, akárcsak „Petenyének mondott Péter” esetében, aki biztosan Petenye fia Péter volt (l. itt az 55–56. jegyzethez tartozó oklevelet, ill. *Zsoldos A.*: Archontológia i. m. 346., 694. jegyzethez tartozó „Péttert”).

⁶⁹ DL 30 597. (AOkl III. 22. sz.).

⁷⁰ *quia sigillum autenticum nondum habebamus ... sub sigillo anuli nostri vobis duximus transmittendas* – DL 30 597.

⁷¹ Vö. AOkl III. 22. sz.

⁷² 1311. máj. 7.: AOkl III. 53. sz.; 1311. júl 6.: AOkl III. 105. sz.; 1311. júl. 7.: AOkl III. 106. sz.; 1313. aug. 1.: AOkl III. 577. sz.; 1313. aug. 8.: AOkl III. 581. sz.; 1313. nov. 1.: AOkl III. 624. sz. Egyetlen alkalommal bukkan fel újra, amikor egy egyedi megbízásra utal vele: AOkl III. 703. sz.

⁷³ 1313. okt. 21.: AOkl III. 617. sz.